

Hagyomány és környezet

A következőkben a magyar nép a természeti környezettel kapcsolatos, hagyományos magatartását, a gyakorlatból következtethető elveit kísérem meg röviden bemutatni. A természettel, környezettel való kapcsolat mikéntje nemcsak az életmóctól, a gazdálkodástól, hanem a mindenkori tulajdont és használatot szabályozó törvényektől és joggyakorlattól, és nem utolsósorban a társadalom egészében uralkodó közgondolkodástól, az egyén és közösség történetileg változó viszonyától, az azt alakító eszméktől is függ. A könnyebb megértésért leegyszerűsíttem a magyar nép föld-, és környezethasználata történeti alakulásának menetét.

Vázlatom tehát leegyszerűsíti az egyes embernek, faluközösségnek, földközösségnek, különböző jogállású társadalmi rétegeknek föld- és természeti környezet-használatának ezer év alán végbement módját, szabályait, törvényeit és e törvényekkel igencsak ellentmondó gyakorlatát. Eltekintek a földhasználat és tulajdonlás történetileg és tájanként is igen változó részleteinek bemutatásától, hogy a fő vonulatot lássuk, a fák ne takarják el az erdőt. Ezt azért bátorodom megtenni, mert a közelmúltban erről az igen bonyolult kérdéskörrel hatalmas, európai kitekintésű munkát írt Tanka Endre *„Föld és elsajátítás. Sorskérdések földviszonyainak múltjában és jelenében”* címmel, aki ebben feldolgozta e történeti probléma hazai és nemzetközi irodalmát. /Tanka 1999./ Néhány, történelmi tudatunkban megkövesedett szó és fogalom helyes értékelését és értelmezését is adja Tanka Endre, például bizonyítja, hogy Werbőczy Hármaskönyve nem nyújt hiteles képet a jobbágyi birtokrend 1514 előtti szokásjogáról és a jogfosztó törvények a tényleges birtok-képletet - e szándékuk ellenére - sem zúzhatták szét. Bónis György és Szabó István kutatási eredményeire hivatkozva állapítja meg, hogy a jobbágyi birtokjog, illetve a jobbágy birtok-képtelensége (incapacitas) körüli vita nem zárható le egyértelműen, a gyakorlat sokszínűsége, a leírt joggal való számtalan és sokféle ütközése miatt. /Bónis 1944. 442., Tanka 1999. 133-134./ Munkám igyekszik kiegészíteni Tanka Endre részletes és kimerítő történeti képét elsősorban könyvében csak futólag érintett 1767-es úrbéri rendezés, valamint az 1871-es székelyföldi arányosítási törvény hatásának bemutatásával. Éppen azért is, mert ezek a törvények érintették leghatározottabban a természeti környezetet a tulajdonlás és használat gyökeres megváltoztatásával. Hasonlóan, mint az 1948-ban megkezdett „Kollektivizálásnak” elnevezett földrablás, mely a tulajdonviszonyok és földhasználat radikális megváltoztatásával a természeti környezet kíméletlen rombolásával is járt, különösen a dűlők beszántásával, a nagyüzemi táblák kialakításával.

A honfoglaló magyarok nemzetségeinek tagjai lényegében egyformán szabadok voltak, nemzetségenként szálltak meg egy egy falut, telepedtek meg a Kárpát-medencében. Szabó István szavaival: *„a magyarok állandó falurendszerének kialakulása [...] a 9-10. században folyt le”* /Szabó 1971. 25/ Az eredeti településhálózat tehát sok, kicsi, vérségileg

összekapcsolt, nemzetségi faluhól állt. Hasonló, nemzetségi falvakban lakhattak azok a nép-töredékek, avarok, germánok, szlávok is, akiket itt találtak és meghódítottak. A későbbi társadalmi fejlődés során nemegyszer ugyanabból a nemzetségből egyes családok felemelkedtek, várjobbágyok, nemesek lettek, mások szolgarendűekké váltak. Lényegében harcosokra és dolgozókra vált szét a nemzetség.

A vérségi kapocs meglazult a későbbiekben és maga a falu is összetettebbé lett, nemcsak egyetlen nemzetség telephelye lett. A 13. századtól kezdve megindult a pusztásodás, a kis települések népe nagyobb településekbe, mezővárosokba települt össze. Az egykori, régi, aprófalvas nemzetségi település-szerkezet néhány vidéken szinte napjainkig fennmaradt, így a baranyai Ormányságban és Hegyháton, Zala és Vas egyes részein, a Székelyföldön seb. Ennek beszédes bizonyítéka, emléke az, hogy a hegyháton a gyermekeket a szülők úgy tanították még a 20. század közepén, hogy *„minden asszony, aki a faluban született, azt nénédek szólítsad, s minden más faluból jött asszonyt pedig ángyodnak.”* Egy a 18. századi baranyai perből kiderült, hogy a földesúr még számot tartott arra a menyasszony-váltságra, amihez régen a nemzetségfőnek volt csak joga. Ezt csak abban az esetben vehette meg jobbágyain, ha a menyasszonyt más földesúr alá tartozó faluba vitték el. /Andrásfalvy 2002.a 157-161./

A 19. század közepéig elvben szabad székely társadalom, faluközösség felett nem volt földesúr, a nemzetség kihalta esetén a szabad székely földjét, vagyonát, a közösből való részesedés jogát a falu örökölte meg, ezért a szabadságért köteles volt fegyveres szolgálatot, a határőrséget vállalni. Ez olyan terhet jelentett, hogy a 16. századra a székely társadalom mintegy 40 százaléka már önként „fejekötött” lett, lemondott szabadságáról egy vagyonosabb székely jobbágyává lett és ezzel megszabadult a katonaság terhétől, de továbbra is a faluközösség tagja maradt. (Előfordult, hogy a faluközösség választott feje, a bíró, jobbágyrendű volt és a faluközösség dolgaiban előjárója volt a szabad állapotú falustársának.)

A földesúr, annak idején a királytól nem földtulajdont kapott „adománybirtokként”, hanem egy meghatározott területen, több faluban is jobbágyaivá lett emberek szolgáltatásait, a kilencedet, a robotot és különféle „ajándékokat”. Werbőczy Hármaskönyve szerint a nemes nem tulajdonosa, csak haszonélvezője e területnek, mert minden föld a nemzeté, a nagyobb közösségé, mely fölött annak képviselője, a megkoronázott király rendelkezik. Az egyes falvak, települések földjét ténylegesen a faluközösség használja az egyenlőség szigorú szabályai szerint. A földesúr is tagja a falu földközösségének, s jogait a Faluközösség korlátozhatja. Például 1747-ben a mohácsi bíró és az előjáróság meghatározta, hogy a Szigetben a földesúr, a pécsi püspök hány marhát legeltethet. /Andrásfalvy 1970. 156./ A földesúr nem vehette el jobbágyaitól a földet, a telket, ha az teljesítette szolgáltatásait, kötelezettségeit. (Angliában ezt megtehetette, amikor nagyobb jövedelmet remélt a birkatartásból, elkergette földjeikről a jobbágyokat.)

A faluközösség választott önkormányzatával rendelkezett afelett, hogy milyen szabályok szerint használhatják a közösség tagjai a falu területét. Ennek határai szentek, sérthetetlenek voltak, az őskortól fogva. A gyűjtögető, zsákmányoló, vadászó népek is már egy meghatározott területen belül rendelkezhetek csak szabadon környezetükkel és területük határait gondosan kijelölték. (A ragadozó állatok is megteszik ezt.) A megtelepedett nemzetségek faluhatárai rövid idő alatt kialakultak és rögződtek már a 11.században és az ekkor kialakult határok túléltek a későbbi századokban bekövetkező népességcserét is. Például Baranyában a honfoglalás utáni első századokban megtelepült és nevet kapott falu Hetvehely Rác(Egyházas)kozár, Mágocs a török háborúk korában elvesztette magyar lakosságát. Ennek ellenére a helyére települt rác /szerb/, majd azok távozása után odakerült német telepesek ugyanazt a falunevet használták és ugyanazok maradtak a falu határai is. /Pesti 1982. 61,85, 55/

A falu egész határa, hegy, víz, sík, erdő, legelő, nádas, mező, szántó, szőlő együttesen a falu élőföldje, „élése”, melyet a faluközösség minden tagja egyenlő joggal használhat. Az egyenlő használat jogát a faluközösségbe való tartozás, a faluban lakás ténye biztosítja. Székelyeknél a közösség még a 18. században is dönthetett afelől, hogy ebbe a közösségbe befogad-e idegent, ha az ezt a falutól kérte. Későbbiekben a falulakosok jogi állásának változásával a falu határa használatának joga is változott, több jogot biztosítottak a szabadrendűnek, mint a szolgál- vagyis jobbágyrenden lévőnek. Érthető is volt ez, hiszen a katonaság terhének viselésében sok szabadrendű szegényebbé vált, mint a fejekötött.

A közösség egyik legfontosabb feladata volt a falu határainak megismertetése e közösségbe belenövő fiatalokkal és a határjelek rendszeres megújítása, s ha kell védelme e fiatalokkal. A másik feladata az volt, hogy biztosítsa a közösség minden tagjának a határ egyenlő használatát, hogy senki mások kárára előnyhöz ebben ne juthasson. A határ, az élőföld, az egész természeti környezet, a közösségé. Ebből a földművelésre alkalmas felületeken, bizonyos időre, minden család, másokat kizáró használati jogot kaphatott. Amíg bőven állt rendelkezésre művelhető föld, az első foglalás jogán minden család törhetett fel magának szántót és annak kimerülése után, 4-5 év elteltével, új földet törhetett fel magának. Ez a vadtalaj-váltó gazdálkodás. De a művelés ideje alatt sem zárhatta ki a közösséget teljesen a család használatába vett földjéről, az aratás, a termés betakarítása után az egész határ ismét a közösség szabad legelőjévé, az egész falu élőföldjévé, élésévé vált, melyen a faluközösség minden tagja legeltethetett.

A népszaporulattal azonban hamar elfogyott a földművelésre alkalmas szabad föld. A közösség ekkor szabályozta a földhasználatot. 4, 5, 7 évenként újra osztotta a földművelésre alkalmas földet tagjai között. A 7 évenkénti földfelosztásról már az ószövetségi szentírásban is olvashatunk, és ez volt a gyakorlat Európa nagy részén a középkorban. A föld minősége

azonban különböző egy falu határán belül is, a felület, a domborzat tájolása, lejtésének iránya, vízellátottsága, a talaj összetétele és állaga szerint. Egyszerűen az egyik jobb, termékenyebb, mint a másik, az egyik száraz esztendőben, a másik csapadékos esztendőben hoz bővebb termést. Ezért az egész, művelésre alkalmas földet felosztották a föld minősége szerint dűlőkre. A dűlőket utak választották el egymástól. Ezek nem egyszerűen emberek, állatok és fogatok közlekedésére szolgáló csapást, hanem szélesebb, keskenyebb bolygatatlan növényzet-sávot is „jelentettek, fák, bokrok, évelő és egynyári növények gazdag együttesét, melyben a vidék faunája, a rovaroktól kezdve az énekes madarakig, vakondoktól ragadozó állatokig bűvőhelyet találtak. A 18. század végéig az egyes, különböző családok használatába kiosztott földdarabokat is mintegy félméter széles megyék, mesgyék, gyepük választották el egymástól, melyet nem szántottak föl, ezért mindig zöldell, ugyancsak menedéket biztosítva a terület növény és állatvilágának. Ezek a mesgyék, megyék is a határok sajátos „tiszteletében” részesültek, az öregek óva intették fiaikat attól, hogy azokat megcsonkítsák szántáskor vagy azon pihenjék ki magukat délben vagy az éjtszaka folyamán, amikor is a hosszan elhúzódó szántási munkálatok idején a béresek, vagyis az ökrökkel járók kint maradtak éjtszakára a határban, míg az ökrök a dűlőutakon, erdőszélen stb legelgettek. Minden dűlőből minden falulakos család egyaránt részesült, mégpedig a földet igénylő családok száma szerint feldarabolt dűlőben nyílászás, nyilazás, vagy nyílvetés vagyis sorshúzás során kialakított sorrendben. Egy kiosztott darab neve nyilas volt. Ezt az időnkénti újraosztást egyes, szabadságukat jobban megőrzött közösségekben a 19. század első évtizedeiben is megtaláljuk, például a székeleyknél, a Hajdú városokban, a Kunságban. A jobbágy-falvakban többnyire már a 18. század elején megszüntették, legkésőbb a Mária Terézia uralkodása alatt elrendelt úrbéri rendezés, elkülönözés idejére. A kiosztott földön is érvényesült a közösség bizonyos kiegyenlítő, a szegényeket védő rendtartása. Például a gabona betakarítása után a tarlóra nem volt illő a gazdának visszatérni és az elhullott kalászokat összeszedgetni, ez a szegények joga, kiváltsága volt, éppenúgy, mint a szüret utáni szőlőskertben a böngészés, az elmaradt fürtök, bogyók összeszedgetése. Ennek engedélyezését parancsként már az Őszövetségben is megtaláljuk. /MTörv 24, 19-21 és Rut2/

A 18. században a szántók újraosztása a közösségen belül lényegében az igaerő szerint történt. Akinek legalább 4 ökre volt, vállalhatott önállóan szántóföldet, akinek csak kettő, azok csak többen összefogva, cimboraságban tudtak szántani, mert egy eke elé legalább négy ökröt kellett fogniuk. Könnyű, homokos talajon esetleg elég lehetett kettő is, igen kötött, köves talajon pedig hat ökör is elkellett. Megyei összeírásokban egy egy falu lakosainak jegyzékében ugyanaz a család szerepelhetett egyszer telkes jobbágyként, másszor zsellérként vagy negyed-telkesként is, aztán újra fél, vagy egész-telkesként. Ennek oka lehetett például az, hogy a gazdának elhullottak az ökrei, vagy a családfő meghalt, fiai még nem nőttek fel a szántás nehéz munkájához, ezért a család /az özvegy vagy az örökösök/ úgy döntött, nem vállal föl egész részt, mert nem bírja megművelni, így megszabadult a telkesek kötelező szolgáltatásaitól is. Pár esztendő múltán már rendelkezhetett igásökrökkel, vagy megerősödtek az örökösök, és a család megint felvállalhatott szántóföldet, mely után telkesként adózott és adott különféle szolgáltatásokat, robottól kezdve az „apró-dézsmaig” és a kötelező „ajándékokig”.

Más volt a helyzet a szántóföldi művelésre alkalmatlan, de szőlők telepítésére, bortermelésre alkalmas felületeken, rendszerint hegyek, dombok délies lejtőin. Itt igen korán kialakult egy szőlőskert örökletes, tehát újra nem osztható birtoklása, helyesebben másokat kizáró használata. Ha azonban műveletlen hagyta a foglalással szerzett szőlőt, a közösség vagy a hegy földbirtokos ura azt elvette és más vette művelésbe.

A lakóház és udvar, esetleg attól elkülönülve és távol épített szállás, szálláskert, istálló, vagy ólaskert, a szőlő és a meghatározott időre másokat kizáró, művelésbe vett szántó kivételével a határ, az egy faluhoz tartozó terület egésze, az egész közösség számára használható élőföld volt. A fákkal, bokrokkal benőtt erdő, bozót, a fátlan vagy fás, ligetes legelő, nádas, árterület, folyó és álló vizek, patakok folyószakaszok, tavak egyaránt mindenki számára rendelkezésre álltak, aki csalt a faluköztesség tagja volt. A halászó vizekben is, csak a legnagyobb, legértékesebb halak, a vizák és tokok fogására alkalmas halászó-helyek kivételével, melyekre a király tette rá a kezét, (esetleg ezeket egyházaknak, püspököknek, monostoroknak adományozta,) mindenki a faluhatárokon belül ott halászott, ahol tudott és akart. Ezt II. Lajos király özvegyét, Mária királynét a Németalföldre elkísérő Oláh Miklós írta meg, amikor rácsodálkozott a hazai viszonyoktól lényegesen eltérő nyugat-európai joggyakorlatra 16. században. /Balogh 1903. 121./ A halászat szabadsága tehát minden, a közösségbe tartozó családot megilletett.

A közösség erre a hivatalra megválasztott képviselője, a fokbíró vagy tanyamester, halászmester szabályozta és ellenőrizte, hogy a halászat terén se jusson senki más kárára nagyobb haszonhoz. Közösén használták a nagy halászszerszámokat, pl a kerítő-hálót, a gyalmot, és a zsákmányt osztották fel, vagy mindenkinek azonos mértékben engedélyezte halfogó rekeszek, vejszék állítását, ezeket működtető fokok ásását, ill. használatát. A Kárpát-medencében a legnagyobb értékű haszonvételt egy adott területen a halászat jelenti, máig is.

Az árterek gazdasági jelentőségét a magyar nép táplálkozásában nem lehet túlbecsülni. Az évenként ismétlődő nyáreleji árvizek, bár különböző mértékben érkeztek, nemcsak az árterekben és e körül élő növényzet és állatvilág számára volt meghatározó jelentőségű, hanem az egész ország számára. Már az első századokban a megtelepedés után, a lakosoknak sikerült a természettel való együttműködés minta-értékű formáját megvalósítaniuk. A hegyekből a hóolvadás vize kiegészülve a június-júliusi csapadék-maximum vizével a folyók természetes övzátonyai közt megduzzadva hol itt, hol ott tört ki és óriási területeket borított el. Az itt élő emberek nem bízták a véletlenre azt, hogy hol tör ki a víz; hanem maguk nyitották meg, nemegyszer tetemes földmunkával, fokok, csatornák vágásával a víz útját az ártérbe, így és ott, hogy a víz lehetőség szerint a legkevesebbet romboljon és az áradás után, a víz ugyanazon a fokon, melyen kijött, vissza is mehessen a mederbe. Így a kiömlött víz nem rekedt kint az övzátonyok következtében lefolyástalan laposokban, és így a pangó víz nem ölte ki a fákat,

bokrokat és gypet sem és a kitódult halak sem pusztultak el a gyorsan párologó, posvánnyá váló ártéri mélyedésekben. Éppen a kiáradást, majd a víz visszafolyását biztosító fokok legszűkebb pontjain lehetségessé vált a visszaigyekvő halak kiszűrése, az apadáskor bezárt rekeszek segítségével. A rekeszeken túljutott a víz és az apróbb hal, de kifogták vele a nagyokat, az értékeseket. A sekély, kiáradt víz ugyanis ívásra és az ivadék fejlődésére a lehető legalkalmasabb volt, de így gondoskodtak az eljövendő évek halállományáról is. A fok tehát a természet kihasználásának és védelmének is emberalkotta, tudatos létesítménye volt. Ezért körütekintően ott ásták, ott fakasztották meg vele a folyó természetes gátjait, ahol az ártéri szakasz legmélyebb pontja volt, hogy a víz maradéktalanul eltávozhasson, visszatérhessen a medrébe apadáskor. Ez az elhelyezés azt is biztosította, hogy a víz alulról felfelé, csendesen és rombolás, valamint hordalék szállítása nélkül töltsen fel az árteret. A 12. századtól már adatolt, említett fokokat tehát mesterséges, ember által létesített vízkapuknak, csatornáknak tarthatjuk. Emberkéz alkotására utal maga a szó is, mely a fakaszt igéhez tartozik. Számos leírás említi a fokok ásását, készítését is, mert az ártér e legértékesebb pontjainak birtoklásáért sok pert folytattak és ezekkel kapcsolatos határjárásokról latinnyelvű jegyzőkönyvek is készültek, melyekben a magyar fok szót is gyakran használják. Meg kell említenem azt, hogy egyesek nem fogadják el azt, hogy a fok emberkéz alkotta, tudatosan a fentebb említett szándékkal elhelyezett műtárgy, létesítmény. Egyik érvük az, hogy vannak olyan foknak nevezett átfolyások, csatornák is, melyek nem az ártér legmélyebb pontjánál törik át az övzatonyokat. Van ilyen is. Például a Sárközben található Rajtman-fok. Erről azonban kiderült, hogy azt a 20. század elején egy Rajtman nevű halászbérlő ásatta, hogy ennek segítségével egy tekintélyes Duna-holtágat maradéktalanul lehalászhasson kapzsi módon. A Rajtman-fok tehát már a régi elveket semmibe véve készült és azt eredményezte, hogy az egykor gazdag zsákmányt biztosító holtág és lapos mára már teljesen feltöltődött és halászat szempontjából használhatatlanná lett. (A régi ártéri gazdálkodás elpusztításával a régi szakkifejezések eredeti jelentése is elhomályosult, ezért nevezhetik mostanában fokoknak a régen szakadásnak nevezett, nem mesterséges, hanem az árvíz kénye szerint létrejött áttöréseket, vízkitöréseket.)

Ha időben nem ástak fokot, vagy azt nem tisztították rendszeresen, a víz akárhol kitörhetett az ártérbe, és a visszautat nem találó, kintrekedt víz az ártér elmocsarasodását és a halállomány nagy pusztulását okozhatta, - amiről számos feljegyzésünk van. Ezért tiltakoztak a fokok betöltése ellen 1774-ben az ártér haszonvételeiből élő sárközi jobbágyok elkeseredetten. Amitől féltek, bekövetkezett. Az addig legeltetésre, halászatra és számos kisebb haszonvételeire, gyümölcstermesztésre, méhészkedésre, kertészkedésre alkalmas ártér már a gát megépítés utáni első évben posvánnyá lett. A hevenyészett töltést több helyen is áttörte a víz, a töltés megmaradt részletei pedig megakadályozták apadáskor a víz visszajutását a mederbe. A felsőbbség a jobbágyok megismételt könyörgésére sem engedte azonban meg azt, hogy a kiáradt vizet a töltésen nyitott átvágások, fokok segítségével visszavezessék. /Andrásfalvy 1975.159-./

Az ártéri gazdálkodást letát a 18. század végén végrehajlott, átgondolatlan vízrendezések, majd a 19. század közepén végzett, ugyancsak a folyók szabályozását és az árterek

vízmentesítését és kiszáraitását célzó, immár mérnökiileg jobban előkészített és kivitelezett újabb munkálatok megsemmisítették. Azóta az egykori ár-területeken sok szántóföldet nyertünk, melyet azonban az egyre növekvő árvízszintek miatt egyre növekvő anyagi és munkaráfordítással, tudunk csak megőrizni az árvizektől. Milliókat költünk magas vízállás idején a mellékfolyások és belvizek átemelésére, a magas vízállású főmederbe való átszivattyúzására is. A nehéz munkával, árvíztől drágán megmentett területei akár ugyanabban az évben az aszály is pusztíthat. A megrövidített folyómeder esése megnőtt és elmélyült, ennek következtében kisvíznél leszívja a környező vidék talajvizét, az árvizek idején feltöltődő hullámtérnek pedig egyre szűkül a keresztmetszete, egyre kevesebb vizet tud levezetni egy adott időben. A Kárpátok erdeinek kiirtásával csökkent a növényzet víz-visszatartó, a lefolyást késleltető szerepe, a leesett csapadékmennyiség rövidebb idő alatt zúdul le a völgyeken, ezért egyre magasabb gátak építésére kell berendezkednünk, ezzel pedig megnő a meder víznyomása, egyre költségesebb lesz a megnövekedett belvizek átemelése. Mindezek ellenére egyelőre a Vízügy minden észérvet és évszázados tapasztalatot lesöpörve kitart a gátak emelése mellett és nem változtat tervein. Lényegében nem változtat ezen a tervezett vésztárolók rendszere sem. Akkor nyitják meg majd a tervek szerint, amikor már a gátakon belül nem tudják megtartani a vizet. A vésztárolók területe semmire sem használható ezen kívül. /Andrásfalvy 2002.b 89./

Miért kezdték meg Mária Terézia uralkodásának idején a vízrendezéseket? Én ma úgy látom, hogy a legfontosabb célja, értelme az volt, hogy a bácskai, bánáti búzának és zabnak vízi utat biztosítsanak a Dunán felfelé, Bécs felé. Ehhez a Duna és Tisza partján vontató utakat kellett építeniök, felmagasítaniuk, lehetőleg minél kevesebb megszakítással. Ezzel a folyók partján épített vontató úttal betöltötték és elzárták a mederből az ártérbe kivezető ásott, mesterséges fokokat és természetes kitöréseket, kiágazásokat egyaránt. Ezt az úttöltést közvetlenül a folyást kísérő övzátonyokon magasították fel, nem hagytak akkor még hullámteret. Még mielőtt a töltések magasításába kezdtek volna, a Helytartó Tanács parancsára a hajóutat megtisztították a vízbedőlő fáktól és tuskóktól, szabályozták a hajómalmok elhelyezését és megtiltották a hajómalmoknak vízbe süllyesztett bárkákhoz való kikötését is. 1802-re elkészült a Duna-Tisza között átszelő Ferenc-csatorna, mellyel jelentősen lerövidítették a Bánátból származó gabonával megrakott hajók útját a Dunához illetve a Dunán. Mindezek a víziút biztosításának fontosságára mutatnak. Természetesen, amint már említettem, ezt az első töltést az első árvíz elmosta, a fokok elzárását azonban nem. A kiáradt víz így nem tudott apadáskor visszatérni a mederbe, az ártérben maradt és annak elposványosodását, elmocsarasodását okozta. A kormányzat elhitette, hogy a töltések segítségével nagy szántóföldeket lehet majd kialakítani az egykori ártérben, s ezeken a földesurak majorsági gazdálkodást folytathatnak, bekapcsolódhatnak a gabonatermelésbe és kereskedelembe, a nagy gabona-konjunktúra idején. Ezt eddig nem tehették, mert a jobbágy földjét nem vehették el, hogy azon alakítsanak ki maguknak árutermelő majorságokat. A jobbágy telkét a törvény védte Magyarországon, így a földesurak csak a jobbágyokkal együtt, és azokkal közösen használt, földművelésre eddig nem alkalmas területekből próbálkozhattak kihasítani maguknak majorsági földdarabokat. Ilyen, eddig földművelésre, tehát telkek kiosztására alkalmatlan terület volt az ártér egésze, a maga változatos felszínével: álló és folyóvizek, mellék- és holtágak, mocsarak, nádasok, ligetek, erdők és kaszálók. Ilyenek voltak ármentes felszíneken a hegyek és erdők, melyeket ahol csak

lehetett, elsősorban legeltetéssel, vadászattal, különféle gyümölcsök, bogyók, gombák és más erdei anyagok, gyanta, szurok, moha, abroncsnak való mogyoró-vesszők stb gyűjtögetésével hasznosítottak. Ezekből való részesedést, a földesúri kisajátítást törvények tették lehetővé. Az árterek esetében ilyen volt a földesúr kizárólagos joga a vizekre. Ezt a jogot a 18. század végén és később a jobbágyfelszabadítást követő u.n. elkülönözési perekben úgy emlegették, mint kezdetektől fennálló, kizárólagosan a földesurat illető jogot, ami nem képezheti vita tárgyát. Ez megítélésem szerint csak Európa tőlünk Nyugatra eső felében volt így, Magyarországon nem így volt, amíg az ausztriai jogot nem vették mintául. Mária Terézia idején már magától értetődő, ősi, nemesi jognak nyilvánították a nemes, a Földesúr kizárólagos, vízhez való jogát. Az ártér egy része tehát eleve, e gondolkodás szerint, a földesúré volt. A másik, ebben a kérdésben döntő fontosságú volt az 1767-es úrbéri törvény, mely a jobbágytelek tartozékának tekintette a földművelésre alkalmatlan területek használatának jogát, a legelők és erdők jobbágyi haszonvétele. Az úrbéri törvény azonban korlátozta ezt a jogot. Lényegében, ha vidékenként eltérő módon, meghatározta, hogy egy jobbágytelek után mennyi erdő és legelő terület jár, a falu közös használatában. Például, Mozsgó nevű baranyai faluban egy telekre, vagy sessionara esett 22 hold föld, ehhez járt 12 hold legelő és 3,5 hold erdő osztatlanul, a mellette lévő Csértőn egy egész jobbágytelek után járt 8 hold rét és 12 hold legelő, melynek egy nagy része még erdő volt. Szulimánban egy telekre 12 hold legelő és 4 hold erdő járt osztatlanul. Az elkülönözés végrehajtása során kimérték a jobbágyok telkenként járó legelő és erdő részét egy tagban, az úrbéresek közös használatára, az azon felül megmaradt legelő és erdő az uradalomé lett. Csértőn a falu határának 68 %-a lett az uradalomé, melynek területe nagyjából tehát erdőből és fás legelőből állt. Ha gyarapítani akarta szántóit, ezekből kellett irtania eke alá való földet. /Novák L. 1986. 40-47./ Azt az erdőterületet és legelőt, ami az úrbéri törvény értelmében a földesúré lett, elkülönítették a jobbágyoknak kimért erdőtől és legelőtől, s ezután ebbe a földesúri részbe a jobbágy többet nem hajthatta állatait, abban nem lehettek szállásai, gyümölcsfái, nem vághatott fát a maga szüleségére, nem méhészkedhetett, gyűjthetett vesszőt, nádat, nem állíthatott vadfogó hurkot, vermet, nem alakíthatott ki kertet stb. Egyszerűen a falu egész határa már nem lehetett „élőföldje”, amint azelőtt volt. Ez a rendelkezés különösen azokat sújtotta, akiknek kevés szántójuk volt, tehát kevés telkük és így azok után járó legelő és erdő is kevés lett.

Például ilyen terület volt az Ormányság, a Dráva hatalmas, balparti árterülete, melyből kiemelkedő halmokra, ormányokra települtek a falvak. Földművelést is csak ezeken, a kiserővelű magaslatokon lehetett folytatni, az itteniek nem is a földművelésből éltek, hanem állattartásból, halászatból, gyümölcsből, különféle fák felhasználásával kocsikat, szekereket és más szerszámokat készítettek, méhészkedtek, a jóltrágyázott állásokon kertészkedtek, kendert, lent termesztettek és dolgoztak fel, vesszőkből kasokat fontak, kötöttek stb. Az úrbéri rendezés, az elkülönözés során élőföldjük mintegy felére zsugorodott. Sokoldalú, hagyományos életformájától, tevékenységétől megfosztott, eddigi szabadságában erősen korlátozott ormánysági magyarok félve utódaik elszegényedésétől, egykézni kezdtek, vagyis kegyetlen születés-korlátozásba kezdtek, s mára ez a népcsoport csaknem teljesen kihalt. A földesurak a megszerzett árterek vízmentesítésében igencsak érdekeltek lettek, bár azok lényegesen később vezettek eredményre, mint a Duna mentén. Az ármentesített részeken uradalmi majorok, puszták létesültek, ahová más vidékekről hozták a cselédeket. A megmaradt erdőkben

szigorú, faáru-termelő üzemeket, erdészeteket alakítottak ki, megszűntek a paraszti gyümölcsösök. Mindez a természeti környezet elszegényedésével járt. Megszűntek a változatosan összetett élőhelyek, a vizeket szegélyező vegyes ligetek, nádas tocsogók, a tavaszi nagy madárvonulások idején sokezer átvonuló madár pihenőhelyei, keményfás szálláshelyek és azokon nyáron folytatott kertészkedés, rekesztő és borító halászat, hal és vadmadárfogás, nád, gyékény, sás gyűjtés, vesszőszedés. Egyesek, a földesurak kapzsisága, a közösség jogainak megszüntetése itt is együttjárt a környezet elszegényítésével, rombolásával. A földesurakat tehát azzal tette a kormányzat érdekeltté a folyószabályozásban és ármentesítésben, hogy az elkülönözés során megszerzett ártereken, ha azt a gátak megvédték az áradástól, feltörhette a legelő, és erdők földjét és majorsági gabonatermesztésbe kezdhették. Nem véletlen tehát, hogy Magyarországon az allódiális gazdálkodás csak a 18. század második felében kezd erőre kapni, csak ezután válik jellemzővé. Például az esztergomi főkáptalan garamszentbenedeki birtokkerületében 1751-ben a szántó 2,5%-a tartozott az allódiához, 15 faluban összesen 996 magyar hold. A mezőgazdasági termelés korszerűsítésében élen járó Grassalkovich Antal halálakor, 1771-ben allódiának nagysága még mindig csalt az összes szántók és rétek 5,8%-át tette ki. Az 1767-es úrbéri rendezési törvény és a pár évvel később országosan megindult vízrendezések, töltésépítések után meggyorsult a majorsági földelt növekedése, éppen az úrbéri törvénynek és a vízszabályozásoknak köszönhetően. A 18. század utolsó negyedére Pest vármegyében a szántók 46%-a, Hevesben 41,4%-a, Zalában 21,1%-a került földesúri kezelésbe. Ezek a kiragadott példák is sejtetik, hogy az allódiák, a majorságok kialakítására elsősorban a vízmenti, ármentesíthető területek voltak alkalmasak. Győr, Sopron, Moson valamint Csongrád megyében, vagyis ahol a Duna és a Rába, valamint a Fertő, illetőleg a Tisza nagy ártereit találjuk, a majorsági kezelésbe került földek aránya 43,5% /if. Barta J. 1996. 64-65./.

Nem véletlen, hogy az Estérházy hercegi uradalom több tízezer holdat kitevő allódiális birtokát, egy tagban, a Fertő tótól Csornáig terjedő Hanyságban találjuk. A Hanyságban, mely több tucat falu közös legelője, szénatermő rétje volt, mígnem az úrbéri törvény alapján itt is meg nem történt az elkülönözés és az uradalom meg nem építette a Hanysági Csatornát, a rétség vízmentesítésére. Az egykori rétben, a Hanyságban rendkívül változatos növény és állatvilágnak a helyén eleddig teljesen ismeretlen és új felület jött létre. Árkokkal és alacsony töltésekkel derékszögű négyzetekre kialakított, hatalmas uradalmi szántóföldek, melyek fekete, kotus földjét, nem egy esetben 21-25 hektáros, vagy még annál is nagyobb táblákban, egy tagban művelték meg és használták szigorú üzemterv szerint. Ez a monokultúra önmagában is rombolja a természet gazdag egyensúlyát és veszedelmeket rejt magában. De nemcsak a hatalmas, nagybirtok-testeken alakultak ki új, eddig nem ismert földhasználati formák, hanem az elkülönözések következtében, ha nem is hirtelen egy csapásra, hanem igen régi, növénytársulások, emberalkotta együttesek is eltűnnek. Ezt legjobban a legelőerdők sorsának bemutatásával érzékelhetem.

A hagyományos faluközösség rendelkezett a falu határán belül, minden élőfával. A fa Isten ingyen ajándéka, köztulajdon. Épületfát minden lakos a maga szükségére, a közösség engedélyével vághatott, az arra elkülönített erdőrészből, tüzelőre száraz, hullott fát is mindenki szükséglete szerint szedhetett, ha kevés volt belőle, az egyenlő jog alapján osztottak. Amint fentebb már írtam, az egész határ élőföld volt, a közösség tagjai szabadon használhatták úgy,

hogy senki mások kárára több joggal nem rendelkezett benne. Kialakult a közösség, helyesebben a közösség állatainak eltartására legalkalmasabb erdőtípus, a legelő-erdő vagy fás legelő. Ebben a lehetőleg értékes gyümölcsöt, vackort, vadalmát, makkot termő, nagy fák ritkásan állnak, a fák közt jó legelőnek való gyeperdő, melynek összfelületét mintegy 30-40 százalékban árnyékolják be a fák. Mivel ritkásan állnak, a nap besüt alájuk, szinte nincs olyan részlete, mely a nap folyamán ne kapna napfényt pár órára. Így a fák árnyéka szinte semmit sem vesz el a fűfelület értékéből, sőt, száraz esztendőben még védi is a kiszáradástól. Ezek nem hagyásfák, vagyis egykori nagy erdőségek kiirtásakor meghagyott fák, mert akkor ezek alakja más lenne. A sűrű erdőben felnőtt fának árnyékba kerülő alsó ágai nem fejlődnek, elszáradnak, a magányosan, napfényben felnövő fának alul is szélesen kinyúló, vastag ágai vannak, lombkoronája félgömb-alakú. Mivel a lombkoronát is körbesüti a nap, ez a fa minden esztendőben bőven terem gyümölcsöt, Zárt erdőben csak 5-6 évenként van jó makktermés. Ezeken a fákon termett gyümölcsnek, makknak vackornak, vadalmának a takarmányértéke és mennyisége sokkal több, mint amennyi a beárnyékolt területen akár vetett takarmányból is, teremne. Ezt, mint a később kialakult fátlan legelőket is, minden esztendőben a közösség kitisztította, nem egy helyen ez a fiatalság ünnepi alkalma is volt tavasszal. Kivágták a marháktól megkímélt tüskés bozótot, a kökényt, vadrózsát, galagonyát, más szúrós gazokat. Ott, ahol azonban egy ilyen gyümölcsfatermő, nagy fa valami miatt kiszáradt, vagy villámcsapás sújtotta, ott, azon a helyen, ahová az új, helyette felnövő fát szánták, egy kis körzetben, 2-3 négyzetméter területen, nem irtották ki a tüskét. Előbb utóbb magától is csak odakerült a tüske közé egy makk, vagy madárhurcolta dió, alma vagy vadkörte mag, kikelt és növekedésnek indult. A tüske megvédte az állatok szájától, és ha már dajkái és védői fölé magasodott, már a marhák sem tudtak kárt tenni benne. Így újították meg a legelőerdőket valamikor. (Számos, szép legelőerdőt részesítettünk természetvédelemben, de nem gondoskodtunk a fák utánpótlásáról, sem a legelő tisztításáról. Így ezek pár év alatt elbozótosodtak, ha pedig legeltették azokat, mára már fátlan, csupasz legelővé váltak.) Az élőföldön felnövő, vadgyümölcsfákat az ahhoz értő emberek beoltogatták tavasszal. Nem számított régen, hogy hol van az, hiszen az erdő, a fa a közé volt. A 18.század végéig általában az oltó nem tartott igényt az általa beoltott fa termésére, de voltak olyan vidékek is, ahol tiszteletben tartották az erdei szállások körül oltott fák terméséhez a szállás gazdájának a jogát. Szék, erdélyi sóbánya-város még az 1790-es években hozott statutuma szerint: hogy ecetben a város szükségét ne szenvedjen, senki gyümölcsöt addig ne szedjen, még a saját használatára kapott szántóföldjében álló fáról sem, amíg a város vezetősége a gyümölcszedést szabaddá nem teszi. Ekkor mindenki ott szedi, ahol éri, az első foglalás jogán, de csak egy kocsival hordhatja haza. Ezzel biztosította azt, hogy senki vagyonosabb állapotának előnyével a szegényebbeknél több gyümölcsőhöz ne juthasson. A csángóknál, Moldvában, az oltó emberek más kaszálójában is oltogatták a fákat tavasszal, meglepték vele a kaszálló gazdáját, ezért nem tartottak igényt ellenszolgáltatásra. (Erről szól Mécs László szép verse is. Mint a falu plébánosa sétája közben a falu bozótos legelőjében egy embert pillantott meg, amint valamivel foglalatostkodott. Közelebb menvén megkérdezte, mit is csinálna? „Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld...” - válaszolta az öregember. Igaz, ő rózsát oltott ott, nem gyümölcsöt, de a szántlék, lelkület ugyanaz.) A köznek, a környezet szépítéséért tenni valamit, nem teher, hanem tisztesség, öröm. Albániában, 1959-ben, ezt így fogalmazták meg: ezeknek a neve fennmarad! (T.i. azoknak, akik a közlegelőn lévő fákat megnevelítették, beoltották, „a szép tisztességért, a jó hírért, névért...”)/ Andrásfalvy 2001./)

1793-ban Madocsán végrehajtották az úrbéri elkülönözés határozatait, elvették a falu erdejének nagy részét. A falu jegyzője leírta, mint történt ez. *„Míg a földesurak nem látták magukat a tőlünk elfoglalt birtokaikba megerősödve, edgymás után mind kivagdaltatták szegény Házunk népének élelmet adó drága gyümölcsfáinkat ... szivfojtó érzés volt látni, hogy a mint atyáink terhes munkával kiirtatott s megtisztított Földön plántált és oltott szép fák, melyek 70 s 80 esztendőök alatt a nevedkedtenek fel oly nagyra edgy két óra alatt mint pusztítottak el! Életemtől inkább fosszanak meg, kiáltá könyörögve a sok síró szegény, csak fáimat, gyermekeimet tápláló fáimat kíméljék!”*

(Andrásfalvy 1975. 255.) Vagyis az úr-bérrendezés során a megművelt, telki állományba vett földek után járó erdőrészt kimérték a jobbágyoknak, a földesuraknak maradt erdőben lévő oltott fákat kivágatták, hogy parasztok sem legeltetni, sem gyümölcsért már többet ne járjanak be az uradalmi erdőkbe, melyekben az uradalom faárit-termeléshez fogott. A sokféle, közte gyümölcsfákban is gazdag faállományt ezzel elszegényítették, „homogenizálták”, csak az eladható épületfát adó fajokat tartották meg. Ennek az árutermelő erdőnek már más volt a külső megjelenése, képe is. Az a jó faárút termő erdő, melyben közel egykorú, azonos fajtájú fák sűrűn nőnek, egymással versenyezve nyúlnak az ég felé, egyenes törzset építve, árnyékba kerülő oldalágaikat fokozatosan elvesztve. Ebbe a kisajátított uradalmi erdőbe a jobbágyoknak megtiltották a legeltetést, hiszen a marhák és lovak nemcsak a fák közti füvet ették, hanem, különösen télen és tavasszal, a fák ágait, sarjakat és leveleit, s ehhez a pásztorok, a marhát, lovat, sertéseket őrző legények segítettek is állataikat. Ezért tiltották még korábban azt, hogy az állatörzök magukkal baltát vigyenek az erdőkbe. Mi sem bizonyítja jobban az erdők legeltetésben betöltött szerepét, mint az, hogy évtizedekkel az elkülönözés végrehajtása után, még a 19. század első felében is, egyik leggyakrabban bíróságra adott mezei kihágás az erdőkben való jogtalan legeltetés volt. Nyilvánvaló, hogy a parasztok nem nyugodtak bele könnyen abba, hogy elestek „marhaélő földjüktől”. Berzsenyi Dániel egyenesen a magyarországi mezei szorgalom egyik legfőbb akadályának teleintette azt, hogy *„a birtok nagyobb része esztendőnkint közlegelőnek fordíttatik, még ott is, ahol elég legelésre való erdő van.”*

A paraszti gyermeknevelés, - írja tovább - abból áll, hogy *„mihelyt fia a szűrt, tarisznyát és baltát elbírja, ökrésszé teszi. - Az ökrésszeg pedig abból áll, hogy a gyermek az apja vagy gazdája ökreit éjjel nappal szanaszét legelteti, s mikor csak szerét teheti, azokkal lopat, azaz mások réjtjében és gabonájában ökreit jóltartja. Ez első magva és oskolája a magyar tolvajságnak és rablásnak. Mert az ily ökrészgyermek mentül jobb lopató, annál derekabb pásztornak nézetik, s ha néha a kártételért megpálcáltatik, amikor még nagyobb kedvezésekkel kérlelik azt.”*

/Berzsenyi .1956. 479./ Tanulmánya és számtalan peres adat alapján mondhatjuk, hogy a jobbágygyerekek elsősorban nem társaik jobbágyi földjén „lopattak” marháikkal, hanem az uradalom erdeiben, hiszen azt sokkal nehezebb volt megőrizni, megfigyelni. Szigorú rendeletek tiltották éppen ezért ezt az u.n. magán-legeltetést, és megkövetelték azt, hogy a községek közös pásztorokat fogadjanak fel és azok keze alá adják legeltetésre jószágaikat, akiket aztán a kártételekért is felelősségre lehetett vonni. Ez a külön családonkénti legeltetés azonban még sokáig fennmaradt, gyakran éppen illegálisan is, az erdőkben. Figyelemre méltó még az, hogy korábban, az elkülönözésekig minden fa a közösségé volt, azt engedély nélkül nem használhatta senki, de beolthatta és termését, gyümölcsét mindenki használhatta. Az

elkülönözés után az uradalomé lett a fa, de mintha annakidején e nagy és gyökeres változás hatásának enyhítésére, bizonyos átmenet biztosítására a földesurak és a hatóságok is gondoltak volna:

„A mennyi a Jobbágyoknakadandó legelő-téren ... e célra eleve kiirtott fák ritkása még fent állva található, ezekhez tulajdonjogot az Uradalom magának fenntartja mind addig, míglen azok onnan el nem takaríttatni fognak, addig a fákon termett bármiféle gyümölcsöt, makkot és gubatsot a Lakosok szabadon használhatadják...”

/Novák .1986. 43./ Ebből a rövid idézetből is sejthető, hogy mai szemléletünk, ismereteink alapján alig tudjuk elképzelni, hogy milyen sokféle haszonvétel volt lehetséges akár az ártérben, vagy egy fentebb jellemzett legelőerdőben. Mindezek a haszonvételek rendkívül sokoldalúan gazdagították és változatossá tették az ott élők táplálkozását és életét, de ez a sokféle haszon nem volt megadóztatható, a földesúrnak ebből nem jutott számottevő jövedelem, amit pénzzé tehetett volna. Ezért igyekezett mindenáron gabonatermő szántó földekhez, bérbeadható halászárvizekhez és faárút termelő erdőkhez jutni, mindez azonban a gazdag biológiai értékek, biodiverzitást biztosító környezet rombolásával, elszegényítésével járt. Meggyőződésem, hogy ez a sajátos, a természettel együttműködő ember által kialakított táj összességében az emberiség számára nagyobb biológiai értéket biztosított, mint az ugyanazon a területen kialakított monokultúrás árutermelés, csak hogy az előbbi csak helyben hasznosítható volt és nem volt pénzzé tehető, hogy árán távoli eredetű árukat vásárolhasson a földesúr. Ebben látom az úrbéri rendezés, a vízrendezések és a majorsági gazdálkodás indítékait.

A hagyományosan környezetére féltőn vigyázó faluközösségek szétrombolásával, a közösség kárával és megnyomorításával nagyobb haszonra törekvő földesurak csalárd törekvését látom a mintegy száz évvel a Mária Terézia nevével egybekötött urbéri rendezés után Erdélyben lefolytatott „arányosításban”. Ehhez is előbb meg kellett hozni e földrablást lehetővé tevő törvényeket. Először is 1854-ben eltörölték a székely birtokra vonatkozó különleges örökösödési jogot, mely lehetővé tette a birtok felaprozódását az öröklésnél és azt is lehetővé tette, hogy a Székelyföldön nem székely is földet birtokolhasson. Ha egy szabad székely utód és rokonság nélkül halt el, birtokát és jogait a közösség örökölte, nem a király, mint Magyarországon egyebütt, ahol a magvaszakadt nemes birtoka a királyra szállt. Ezután hozták az erdőtörvényt. "Nagyon is helyes, hogy az erdőtörvény az erdők meggondolatlan, gyakran elég vandal pusztításának iparkodik véget vetni. Ámde a székelynek, ki ősidőktől fogva hozzá volt szokva az erdőnek szinte korlátlan kihasználásához, sokszorosan fáj a prevarikáció miatt az erdőtörvény által őreá kiróni szokott aránytalan büntetés, és ez őt mérték felett elkeseríti, másrészt pedig a székelyemberre nézve csakugyan bosszantó és előtte nevetségesnek tűnik fel, ha az őserdejétől nehéz irtási munka árán elhódított, marha-tenyésztésre rendkívül fontos tisztásokat és legelőket a talán túlbuzgó erdész a székely előtt sokkal kevesebb becsű fának a magjával hint, vagy apró csemetével ültet be, „tilosnak” deklarálván az ily területeket...” /Simón .1903. 62./

Ezután törvényt hoztak a tagosításról, majd az arányosításról 1871 -ben. /1871. évi LV.tc./ Ugyanis „a székelyföldi havasok és az ott levő, nem egyesek által létesített, s nem magánbirtok

számba menő legelők mindig az egész székely nemzet közös birtokát képezték, a községek csak kezelői, gondozói lévén a határukba eső havasi erdőségeknek és legelőknek. A község minden székely birtokosa, - és más, mint székely, nem is lehetett birtokos -, szabadon használhatta a közös erdőt és legelőt, tekintet nélkül arra, hogy mennyi szántója vagy kaszálója van? Mindenki hordott az erdőből annyi fát, amennyit tetszett, legeltetett ott annyi marhát, amennyit tudott, élvezhette az erdő gyümölcseit, amint jól esett. Természetes, hogy a gazdagabb, ha akarta, jobban kihasználhatta azt a közös birtokot; de az is áll, hogy a legszegényebbnek is az erdő- és legelőbirtok legvégső szükségben mentsvára lehetett: hordott onnan magának tűzi és épületfát, amennyit kellett, font az erdő vesszejéből seprűt, készített fájából lécet, deszkát, létrát, mindennemű faedényt, boronát, ekét, stb., és ezeknek árából éldegélt, - míg a család gyöngébb tagjai epret, málnát, kokozát /áfonyát/, szedret, vackort, vadalmát, fenyőmagot, gombát szedegettek; vagy szurkot gyűjtögettek és ekként maguk részéről is hozzájárulhattak a család fenntartásához. Ettől most mind elestek. Meghozták az arányosítási törvényt. E szerint kapja ki birtokának arányához képest a közös erdőből és legelőből mindenki a maga részét, mint saját tulajdon birtokát. Ekkor hallották a Székelyföldön ezt a szót: „arányosítás” legelőszőr.” /Simón 1903.66./

A szerző Molnár Józsiás, „A székelyföldi arányosítás” című tanulmányából idézett mondataihoz azonban magyarázatot kell fűznöm. T.i.

„...minden székely birtokos szabadon használhatta a közös erdőt...mindenik hordott az erdőből annyi fát, amennyit tetszett stb.”

Ezt úgy kell értenünk, hogy ebbe kívülről nem szólt bele senki, semmiféle felsőbbség, de maga a székely faluközösség az erdőhasználatot igen szigorúan szabályozta. A szabályozás falunként is eltérhetett egymástól, alapelve az volt mindenhol, hogy mindenki a saját szükségére használhatta, de nem nyereszkedhetett belőle a közösség és az erdő kárára. Például vághatott épületfát megrongálódott háztetőjének reparálására, de ha egy éven belül a vágott fát nem használta erre föl, a közösség elvette tőle. Imreh István számos faluközösségi jegyzőkönyvet idéz ez ügyben 1973-ban megjelent munkájában. /Imreh 1973.111../

Az 1871-es törvény végrehajtásával „a-birtoktalanokat és kisbirtokosokat, aminőkből áll a székely nemzet zöme, megfosztja bár csekély, de biztos jövedelmi forrásától. A kisbirtokos az őreá eső havas vagy legelőrészt rendszeren ki sem tudja használni, de gyakran megesik, hogy arányrészéhez hozzá sem képes férni. A székely köznép arra a meggyőződésre kezd ébredni, hogy az egész tagosítást és arányosítást az ő vesztére találták ki, hogy az ő kárán még egyszer talpra állítsák az eladósodott 'urakat' és nagyobb birtokosokat; ezek csakugyan oroszlánrészt is kapják a haszonnak, amellyel e két törvény jár.” /Simón 1903. 67./

Az arányosítás igazságtalanságait tetézte a kötelező tagosítás is, ennek a költségeit is ráterhelték a birtokosokra, s nem a birtok arányában, hanem hasonlóan a „képéhez”, a Székelyföld egyházi adójához. Ezt 1804-ben szabályozta az u.n Mitrowsky-féle instrukció. „Ennek értelmében ad évenként a székely családtya, kinek 12 kalongya (1 kalongya rendszeren 26 kéve) őszi gabonája termett, ebből 3 kalongyát, és ezen felül 3 kalongya tavaszit is, a papnak és a kántornak ... a dúsgazdag, kinek pl. 500 kalongya őszi gabonája terem, szintén

csak annyit fizet, mint a 12 kalongyás szegény gazda."

/Simón i.m. 79.p./

„...a Székelyföldnek túlnyomóan hegyes vidékein a szántók és rétek nagyon kis határokon belül is jóság tekintetében annyira elűtők, hogy ott a tagosítást egyesek érdekeinek megsértése nélkül szigorúan keresztül vinni csaknem lehetetlen. Ha van pl. a szegény embernek faluja közelében egy fél hold jó termőföldje, hiába adnak neki ennek fejébe, a községtől távolabb, a hegy kavicsos oldalán, akár 10 holdat; ez reá nézve szinte értéktelen, nem tudván szegény az ő gyöngye háznépével és kevés igavonó marhájával ezt a nagy, de nehezen megdolgozható, kevésbé termékeny tagot megművelni ... A tagosításnak ... a Székelyföldön is inkább a csekély számú nagyobb birtokosok látják a hasznát, míg a sokkal számosabb szegények annak csak kárát vallják. Hírhedtté vált Székelyföldön megvesztegethetősége miatt a tagosítás foganatosításával megbízott néhány mérnök, kiket a székely találóan el is nevezett 'Négyszemközött' uraknak ...

Senki, de senki a népet nem pártolja! Egy-egy erős elnyomja a gyöngék ezreit: a tagosító mérnököket lekenyerezik a gazdagok: ezek ahol akarják, ott kapják ki tagjukat. Minden kétség ki van zárva: a tagosítás és arányosítás az utolsó halálos döfés lesz a székelysége nézve. Igen gyakori dolog, hogy befentes bellérek a tudatlan, elszegényedett, megszorult néptől egy-egy arányholdat 2-3 koronáért elcsálnak s azután a nagy mennyiségben összeharácsolt aránytagot ezrekért - husszorta többért, amint ők vették - eladják a zsidónak, szásznak, vagy más idegennek." /Simón 1903. 67-69.,78-79./

Így jutottak nagyrészt hatalmas, havasi erdőbirtokokhoz a gúnyosan „fabárók”-nak nevezett gazdagok és kezdték meg az erdők kitermelését. 1900 körül egy szemtanú: „Láttam Csíkban, hogy egész hegyoldalakat a föld színéig leborotváltak, nem hagyván meg egyetlen fát sem. Ha jól emlékszem, Lázárfalván tűnt fel nekem leginkább egy teljesen leborotvált óriási hegyoldal, melyet eddig gyönyörű fenyves borított..."

/Simón i.m. 116./

Kísértetiesen hasonlít ehhez a folyamathoz az, ahogy most, napjainkban a volt tsz-tagok tagi részeit fölvasárolják azok, akik ezeket jelenleg használják és bérlik, hiszen elvitathatatlan előjogot biztosít nekik a földvásárlásra a törvény. Amint látjuk, nem egy törvény, hanem egymással többé-kevésbé összefüggő törvény-csokor és ezekhez kapcsolódó, törvényileg nem szabályozott, törvénytelen és igazságtalan gyakorlat együttesen működött a 18. század úrbéri rendezésekor és a 19. század végén a székelyföldi arányosításkor is. Az utóbbi valóban halálos döfést jelentett a székelységnek, és Erdélynek is. Meggyőződésem, hogy Erdélyt ekkor veszítettük el, mert a székely kivándorlás következtében már a 19. és 20. század fordulóján mintegy 250.000 székely élt Romániában, aki kivándorolni kényszerült, mert eladósodván a bankok elárverezték házukat is és földönfutóvá tették őket. A kivándorlás az azt követő években csak nőtt, és nemcsak Romániába, hanem a tengeren túlra is. Ez bizony a magyar kormányzó

hatalom, a Habsburg érdekeket kiszolgáló gazdagok, földbirtokosok bűne. Hiába kérlete többek között a többször is idézett Simón Péter személyesen József főhercegnek címzett tanulmányában az uralkodó házat és a magyar törvényhozást a székely kivándorlás orvoslására; „senki, de senki a népet nem pártolta!” Mikszáth Kálmán, „A pénzügyminiszter reggelizik” című karcolatából kitörölték azt a mondatot, hogy „*kívülről behallatszott az erdélyi képviselők vitája a székely kivándorlásról...*”

Legalábbis az 1999-ben használatos általános iskolás tankönyvből hiányzik. Ki és mikor tette, vette ki e mondatot, nem tudom, de a székely kivándorlás kérdése és szomorú ténye ma sem köztudott, hiányzik a műveltebb közönség történelmi tudatából. Tehát a székelyföldi arányosítás nagyon hasonló volt a Mária-Terézia féle úrbéri rendezéshez. Itt, főként az árterületes, Duna-Dráva menti részeken, de a kis hazában másutt is sokhelyen, egykézéssel, vagyis születés-korlátozással válaszolt a nép kisemmizésére, és kivándorlással. Erdélyben, a Székelyföldön elsősorban Csíkban és Háromszéken kivándorlással de egykézéssel is, főként Marosszék és Udvarhely református és unitárius vidékein. Az úrbéri rendezés és arányosítás - és az ezekkel összekapcsolt törvények a magyar népmozgalomra sokkal nagyobb veszteséget okoztak, mint Muhi vagy Mohács. Történelmünk megértéséhez elengedhetetlenül szükséges lenne ezekről is írni, beszélni és tanítani. Tanulságul. A természeti környezet ott pusztul, pusztult elsősorban, ahol ember és ember közti kapcsolatban megszűnik az igazságosság és méltányosság, és a felelőtlen önzés hatalmasodik el.

Forrás:

Andrásfalvy Bertalan- Domokos Mária- Nagy Ilona (szerk.): . Az idő rostájában III. kötet. L'Harmattan Kiadó. Budapest, 2004. 117-138.

Irodalom:

Andrásfalvy 1970

Andrásfalvy Bertalan: A mohácsiak állattartása 1686-tól 1848-ig. I-II. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény.9o.,100. Budapest.1968.1970.

Andrásfalvy 1975

Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Tamlmányok Tolna megye történetéből VII.Szerk: K. Balogh János. Szekszárd.

Andrásfalvy 2001

Andrásfalvy Bertalan: Gyümölcskultúra. In: Magyar Néprajz. II. Gazdálkodás. Szerk: Paládi-Kovács Attila. Budapest.

Andrásfalvy 2002 a

Andrásfalvy Bertalan: A menyasszony váltsága. In: Közösség és identitás. Studia Ethnologica Hungarica III. Szerk: Pócs Éva.Budapest.157-.

Andrásfalvy 2002 b

Andrásfalvy Bertalan: Az ártéri gazdálkodás vitás kérdései. In: „JUTEKO 2002” Szerk: Szabóné Dr.Komlowszky Ildikó. Szarvas.89.

Bónis 1944

Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár.

Balogh é.n.

Balogh Margit: Oláh Miklós Hungariája. Művelődéstörténeti Értekezések, 8.szám.

ifj Barta 1996

ifj Barta János: Magyarország mezőgazdaságának regenerálódása 1711-1790. In: Magyarország agrártörténete. Szerk: Orosz István - Fűr Lajos - Romány Pál. Budapest.

Berzsenyi 1956

Berzsenyi Dániel összes művei. Budapest

Imreh 1973

Imreh István: A rendtartó székely falu. Bukarest.

Novák 1986

Novák László: Mozsgó és vonzáskörzete településnéprajza, a XVIII-XX. században. Debrecen.

Simón 1903

Simón Péter: A székely kivándorlás. Budapest.

Tanka 1999

Tanka Endre: Föld és elsajátítás. Sorskérdések földviszonyaink múltjában és jelenében. Budapest.